

అం

శ్రీరస్తు

శ్రీమద్ధారీతకులతిలకైః వైదికసార్వభౌమైః
శ్రీమద్వేదజ్ఞానాధారైః
అఖిలవైదిక కర్మానుష్ఠాన సాకర్యాయ విరచితమ్
కర్ణభూషణ వ్యాఖ్యానహితమ్

గృహ్యరత్నంనామ

ధర్మశాస్త్రమ్

కోంబూరు, వంగిపురమ్, శ్రీనివాసరాఘవాచార్యైః,
ఫణిపురమ్, కేశవభట్టార్యశిష్యసహ
సమ్యక్పరిశోధ్య

మణ్డయమ్, దామోదరమ్, అశశిక్లరాచార్యేణ
మైసూరు సద్విద్యాచుద్ధిరముద్రాశాలాయామ్
ముద్రాపితంసద్విజయ తే తరామ్

అస్య మాల్యమ్ ౧ - ౧౨ - ౦

౧౮౮౨

పుటె విషయాః
ప్రథమఖణ్డే
౧ నిషేకాదిసంస్తారపరిగణనమ్
౨ బ్రాహ్మదైవసంసారవిభాగః
౩ వైష్ణికోపకుర్వాణబ్రహ్మచారి
ణాఃకర్తవ్యప్రతిపాదనమ్
౬ మటగ-మణిరూపణమ్
౮ ఋతుకాలనిణయః
౯ స్త్రీగమననియమః
౧౦ సంవేశనప్రయోగః
౧౧ గర్భాధానప్రయోగః
ద్వితీయఖణ్డే
౧౩ అగ్నిముఖప్రకరణమ్
అగ్నిస్థననియమః
౧౬ పరిస్తరణవిధిః
౧౭ పాత్రసాధనక్రమః
తృత్యసఖ్య
౨౦ ఆజ్యసంసారః
౨౧ పరిధినిధానక్రమః
౨౨ పరిషేచనక్రమః
౨౩ ఆఘారక్రమ తద్వివిరణే
౨౪ లేపకార్యక్రమః
౨౬ సంస్తావహూమః
ప్రాయశ్చిత్తహూమః
ప్రణీతామోక్షణమ్
జయాదిపరిగణనా
౨౮ ఆజ్యాహుతిప్రమాణమ్

పుటె విషయాః
తృతీయఖణ్డే
౨౯ సంకల్పే పరస్పైవదాత్మనెపవ
వివేకః
౩౧ అఙ్కురార్పణక్రమః
చతుర్థఖణ్డే
౩౪ ప్రతిసరబద్ధప్రయోగః
౩౭ అభ్యుదయశ్రాద్ధమ్
౪౦ పుణ్యాహమ్
పంచమఖణ్డే
౪౫ పుంసువనమ్
౪౬ సీమనైనసహకరణే పుంసువన
స్య ప్రాధమ్యమ్
౪౭ అకృతసంసారాయాఃప్రసవే
సంసారవిధిః. ప్రోషితభర్తృ
కాయాః పుంసువనాదివిధిః
౪౮ సీమంతాదౌ గురుశుక్రమాధ్యా
ద్యభావః
౪౯ పత్నీద్వయే సంసృష్టాగ్నౌ పుం
సువనాదివిధిః. అభ్యుదయా
న్వయినాం సప్టిణీకరణానస్త
రమేవ అభ్యుదయకరణవిధిః
౫౦ ముఖ్యకర్తురభ్యుదయఎవమా
సికాపకర్షణవిధిః
౫౧ పుంసువనప్రయోగః
౫౩ సీమంతః
షష్ఠఖణ్డే
౫౫ జాతకర్త

పుటె విషయాః

౨౬ జాతకర్మణి దానాదౌ ఆశౌచా
భావః ఆహితాగ్నికర్మక
జాతేష్టా విశేషః జాతకర్మ
ప్రయోగః

౨౭ నక్షత్రనామక్రమః

౬౦ కాలాంతరేజాతకర్మణివిశేషః
జాతముఖావలోక నెఋణముక్తి
ప్రతిపాదనమ్

౬౧ నామకరణమ్

సప్తమఖణ్డే

౬౪ పశ్చాత్తరధారణమ్, కర్ణవేధ
నమ్, ఖట్వారోహణమ్, సూ
ర్యసర్కనమ్, చంద్రదర్శనమ్
నిష్క్రమణమ్, క్షీరపానమ్.

౬౫ అబ్జపూర్వ్యశసః

౬౬ అన్నపాశనమ్

౬౭ స్త్రీసంసౌరక్రమః

అష్టమఖణ్డే

౬౮ చాలమ్

౭౦ చాలకాలనియమః, మాతరిగర్భి
ణ్యంపశ్చివద్వాత్పూర్వంచా
లనిషేధః

౭౧ మాతృస్మృతీయగర్భే ప్రథమ
పుత్రస్యచాలవిధిః

చాలప్రయోగః

౭౫ తుల్యతనవ నిషేధః

పుటె విషయాః

నవమ ఖణ్డే

౭౭ ఉపనయనమ్, తప్త్రయోగః

౮౦ ఉపవీత ధారణకాలః

౮౩ ఉపనయనేనసహచాలవిధిః

౮౪ ఉపనయనాన్యసమిదాధానమ్

౮౫ అశ్వాస్థాపనమ్

౮౭ వస్త్రపరిధానమ్ మాఙ్గళీకృ
ష్ణాజినధారణమ్

దశమఖణ్డే

౯౦ కుమారగామిఫలప్రకాశకమ

స్త్రాణాం కుమారణవాచనమ్

౯౨ సావిత్ర్యుపదేశక్రమః

౯౭ సమిదాధానమ్

౯౮ భిక్షాక్రమః

ఏకాదశఖణ్డే

౧౦౦ ఉపాకర్తృ యజురుపాకర్తృ

కాలః, ఋగుపాకర్తృ కాలః

౧౦౧ సామగోపాకర్తృ కాలః

౧౦౨ ప్రథమోపాకర్తృ నిర్ణయః

౧౦౩ ఉపాకర్తృ ప్రయోగః

౧౦౪ నవకాణ్డ ఋషితర్పణమ్

౧౦౫ ఉపాకర్తృ హేమామః

గాయత్రీ హేమామజపా

ద్వాదశఖణ్డే

౧౦౮ ప్రాజాపత్యవ్రతమ్

౧౧౧ సౌమ్యవ్రతమ్

పుట విషయాః

౧౧౫ ఆగ్నేయవ్రతమ్

౧౧౬ దైత్యదేవవ్రతమ్

శ్రయోదశఖిణ్డే

౧౧౮ స్నాతకకర్మ

౧౧౯ తూర్ణ్యం సమావర్తనమ్

చతుదశఖిణ్డే

౧౨౬ స్నానకర్మణోనుకల్పః

౧౩౧ వధుపకాః

పంచదశఖిణ్డే

౧౩౪ వివాహః

౧౩౫ వరప్రేషణమ్

౧౩౬ కన్యాదానమ్

౧౩౯ హస్తసూత్రబద్ధః

౧౪౧ సప్తపదీ

౧౪౩ లాజహోమః

షోడశఖిణ్డే

౧౪౫ యదృతాదిహోమః

ప్రవిశ్యహోమః

౧౪౯ ఆగ్నేయస్థాలీపాకః

౧౫౦ పాణకమాసస్థాలీపాకః

దశకస్థాలీపాకః

౧౫౨ ఆగ్రయణస్థాలీపాకః

పుట విషయాః

౧౫౩ అగ్నిహోత్రాశ్రితాస్థాలీ
పాకః

౧౫౪ బౌపాసనాశ్రితః

౧౫౬ అగ్నినాశప్రాయశ్చిత్తమ్
సప్తదశఖిణ్డే

౧౫౭ శేషహోమః

అష్టాదశఖిణ్డే

౧౬౦ పునస్సంస్కారః

ఏకోనవంశఖిణ్డే

౧౬౭ వాస్తుకర్మ

౧౭౦ గృహప్రవేశః

వింశఖిణ్డే

౧౭౩ యజ్ఞోపవీతవిధానమ్

౧౭౪ యజ్ఞోపవీతప్రత్యేకా

ఏకవింశఖిణ్డే

౧౮౦ నవతస్తుచేవితోహహనాదిక్ర
మః

౧౮౧ యజ్ఞోపవీతధారణక్రమః

౧౮౨ ఆశ్రమిణాం యజ్ఞోపవీతసంఖ్యే

౧౮౩ యజ్ఞోపవీతమాహాత్మ్యమ్

౧౮౪ దోషయుక్తస్యవర్జనప్రతిపాద

నమ్

శుద్ధాశుద్ధపత్రికా

పుటే	పజ్జె	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
3	౨౩	నిషేకాదిద్వి	నిషేకాదిద్వి
౪	౪	బ్రాహ్మే సంసార	బ్రాహ్మే స్సంసార
౮	౧౯	విణ్మత్తదర్శనం	విణ్మత్త ప్రాశనం
౧౦	౮	స్వాధ్యాయం	స్వాధ్యాయం
౧౧	౨౧	త్రయోదశభీ	త్రయోదశభీ
	౨౫	ఇత్యాఖ్యాపటగ్ర	ఇత్యాఖ్యాష్టటగ్ర
౧౩	౨౦	అవాకరో	అవాక్కరో
	౨౧	మన్యంని	మన్యన్ని
	౨౨	కపర్దివచన	కపర్దివచన
	౨౪	వైఋత్యాన్ని	వైఋత్యాం ని
౧౬	౫	ఉపరిష్టా	ఉపరిష్టా
	౧౧	సమనుదృత్య	సమనుప్రత్య
౧౭	౧౬	దారుణ్య	దారుణ్య
	౨౩	దారుణీతి	దారుణీతి
౨౧	౧౩	మధ్యమగ్నేః	మధ్యమమగ్నేః
	౨౩	మధ్యమగ్నేః	మధ్యమమగ్నేః
౨౨	౨౫	భూర్భువఃస్వా	భూర్భువస్సుఃస్వా
౨౪	౫	జయాభ్యాతానాం	జయాభ్యాతానాన్
	౧౯	జయాభ్యాతానాం	జయాభ్యాతానాన్
౨౭	౫	అభ్యాతానాన్ని	అభ్యాతానా అన్ని
౨౮	౬	అతన్త్రీకే	అమన్త్రీకే
౩౨	౧౫	బ్రహ్మజిజ్ఞానం	బ్రహ్మజిజ్ఞానం
౩౩	౧౫	బ్రహ్మజిజ్ఞానం	బ్రహ్మజిజ్ఞానం

పుటే	పజ్జె	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
౩౯	౨౬	యవైస్తిలార్థ	యవాస్తిలార్థ
౪౩	౧౦	పాద్ధనానస్తరం	పాద్ధనాస్తరం
	౨౨	పాద్ధనానస్తరం	పాద్ధనాస్తరం
౪౪	౫	గృష్టోతి	గృష్టాన్తి
	౫	స్త్రిరాహుస్త్రిః	స్త్రిరాహుత్రిః
౪౬	౧౨	చతుర్థే	చతుర్థే
	౨౩	హేతునిమిత్తస్య	హేతుః , నిమిత్తస్య
౪౮	౧౬	వ్యయైత్వా	వ్యభయైత్వా
౪౯	౧౯	భ్యావవృత్తస్య	భ్యావవృత్తస్య
౫౧	౧	తద్భూతా	నతద్భూతా
	౧౩	సపిణ్డీకరణ	యస్సపిణ్డీకరణ
౫౨	౧౨	పుంసువనవ్యక్తే గర్భః	పుంసువనం వ్యక్తేగర్భే
౫౬	౮	వాత్సప్రేరణాభి	వాత్సప్రేరణాభి
	౨౬	దివస్పరి	దివస్పరి
౫౭	౧	దివస్పరి	దివస్పరి
౬౦	౧	మృతైః	మృతైః
	౨౩	వదన్తి	భవన్తి
౬౩	౬	ప్రథమమాఖ్యా	ప్రథమమాఖ్యాయ
	౧౫	దపహత	దనపహత
	౨౪	శిశోస్త్రితీయ	శిశోస్తృతీయ
౬౬	౨౧	తద్ధారయేద్వై	తంధారయేద్వై
౬౭	౧౦	మజుగ్రారృణ	మజుగ్రారృణం
౭౨	౮	వాయ ఉదకెన	వాయపుదకెన
	౨౨	వాయ ఉదకెన	వాయపుదకెన

పుటే	పద్య	అనుష్టుప్	శుక్లమ్
౯౩	౧౪	హృదయపాణి	పూజ్యపాద
౯౪	౧౬	బ్రహ్మజ్ఞ	బ్రహ్మయజ్ఞ
౯౬	౨౩	గృహీణాయాత్ సముద్ధ	గృహీణాయాత్ సముద్ధ
౧౦౩	౯	రైఠ్య	రైఠ్య
౧౦౭	౧౩	వేదాంతసూ	వేదాంతరసూ
౧౧౨	౧౧	ముపతి స్థిత	ముపతి స్థిత
౧౦౭	౨౦	సాధ్యాయమాత్ర	అధ్యాయనమాత్రవతః
		జపవతః	
	౨౧	పర్యంతతత్వ	పర్యంతతత్వ
	౨౩	శస్యతే	శబ్దతే
౧౦౮	౧౪	స్సన్యసిషో	స్సన్యసిషో
౧౧౯	౭	వాయ ఉదకేన	వాయువుదకేన
	౨౨	వాయ ఉదకేన	వాయువుదకేన
౧౨౬	౨౫	ఏవమన్త్రాణీతి	ఏకమన్త్రాణీతి
౧౩౫	౧౩	శ్రీహూయః	శ్రీనామూయః
౧౪౭	౯	స్వాస్సమారమ్భ	స్వారమ్భ
౧౬౩	౧	ప్రాచ్యత	ప్రాయశ్చిత్త
౧౭౨	౨౦	శుచిదేశశస్య	శుచిదేశశస్య
౧౭౭	౧౯	ధావతః	ధావతః
౧౭౮	౧౫	వ్రతం	వృతం
౧౮౦	౧౭	చతుర్భి	చతుర్భి
	౧౮	కృప్రణమం	కృప్రణవాం
౧౮౪	౧౬	దేవకక్ష్యం	దైవకక్ష్యం

౧౨

శ్రీరస్తు

నిర్విఘ్నమస్తు

గృహ్యరత్నప్రారమ్భః

అథ నిషేకాదీనాం సంస్థారాణాం వ్యాఖ్యాన్యస్యామః । గ
ర్భాధానం పుంసవనం సీమంతోన్నయనం జాతకర్త

కణ్ఠభూషణప్రారమ్భః

ముకుందః కారణం ధ్యేయో యశ్చతుషోమాతృస
మ్మదామ్ । నమస్తోమాస్పదం వద్వ్యం వద్దేన రోహితరం

హరిమ్ ॥

గృహ్య తాత్పర్య దర్శాది గ్రంథోక్తార్థోఽపబ్రష్టితమ్ । అపేక్షితావి
రుద్ధార్థం గృహ్యరత్నం కృతంమయా ॥ * ॥ గృహ్యరత్నాశ్రితం ప్రాజ్ఞై
రర్థితంకణ్ఠభూషణమ్ । వ్యాఖ్యానంభువివిఖ్యాతమాఖ్యాన్యమిసదాబుధ్దైః ॥

(అథ నిషేకాదీనాం సంస్థారాణాం వ్యాఖ్యాన్యస్యామః)

పాణిగ్రహణాద్ధి, సహత్వం కర్మస్వీతి ప్రజాసహత్వకర్మాణాం
పాణిగ్రహణానంతర భావిత్యాదత్రాయమథశబ్ద సహధర్మచారిణీసం
యోగానంతర్యేవర్తతే నిషిచ్యత ఇతి నిషేకః, రేతస్సేకః - గర్భాధానమి
త్యర్థః । పుంసవనాదీనాం గర్భాధానా న్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్యా
న్నిషేకస్య ప్రాధాన్యమ్ । నిషేకాదీనాం సంస్థారాణాం వివిచ్యవ్యక్తమాచ
క్షుహే .

కేపునస్తే తత్రాహ (గర్భాధానం పుంసవనం సీమంతోన్నయనం జా
తకర్త నామకరణమ్ అన్నప్రాశనం చూడాకర్త ఉపనయనం చత్వారి వే
దవ్రతాని ఇత్యేతే నియతాః) ॥ తత్రగౌతమః ॥ “ గర్భాధానపుంసవన

నామకరణమన్నప్రాశనంచూడాకర్మోపనయనం చ
త్వారి వేదప్రతానీ త్యేతేనియతాబ్రాహ్మ్యస్సంస్తారాః,

సీమన్తోన్నయన జాతకర్మ నామకరణాన్నప్రాశన చౌల్లో పనయనాని చ
త్వారి వేదప్రతాని స్నానం తథాసహధర్మచారిణీసంయోగః పఞ్చానాం
యజ్ఞానామనుష్ఠానమష్టకాపార్వణం శ్రాద్ధం శ్రావణ్యాగ్రహాయణీ వై
త్ర్యాశ్వయుజీచేతినస్తపాకయజ్ఞసంస్థాః । అగ్నిధేయమగ్నిహూత్రం
దశపూర్ణమాసావాగ్రయణం చాతుర్థాస్యాని నిరూఢపశుబద్ధః సౌత్రా
మణీతి సప్త హవిర్యజ్ఞసంస్థాః । అగ్నిష్టోమోఽత్యగ్నిష్టోమ ఉక్త్యష్టోఽశీ వా
జపేయోఽతిరాత్రోఽష్టోర్యామశ్మతి సప్తసోమస్థంస్థా ఇత్యేతేచత్వారింశ
త్సంసారాః ” ఇతి । కేచిత్ “ ఔపాసన హూమోవైశ్వదేవఃపార్వణమ
ష్టకా మాసి శ్రాద్ధం సర్వబలిరీశాన బలిరితి సప్త పాకయజ్ఞానాహుః ।
తథా అగ్నిహూత్రం దశపూర్ణమాసా వాగ్రయణం చాతుర్థాస్యా
ని నిరూఢ పశుబద్ధ సౌత్రామణీ పిణ్డ పితృ యజ్ఞాదయో దర్విహూమా
సప్త హవిర్యజ్ఞసంస్థా ఇతిచ , పార్వణం- స్థాలీపాకలక్షణం, శ్రాద్ధం - మా
సిశ్రాద్ధమ్, ఆగ్రహాయణీ - ఆగ్రయణమ్, వైత్రీ - హూమఖ్యంకర్మ,
ఆశ్వయుజీ - ఇద్వగ్ధ్వజ హూమాఖ్యమ్, నియతాః - నిత్యాః । యద్వా
బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేదితి శ్రుతేః ప్రతాంతాపవ నియతాః । తేషున
ద్వివిధా ఇత్యాహ — గర్భాధానాదయో బ్రాహ్మ్యస్సంస్తారాః , పాక
యజ్ఞాదయోదైవాః, అత్ర హారీతః — “ ద్వివిధపవ సంస్తారోభవతి బ్రా
హ్మ్యా దైవశ్చ — గర్భాధానాదిస్తార్తసంస్తారోబ్రాహ్మ్యః । పాకయజ్ఞో
హవిర్యజ్ఞస్సోమయజ్ఞశ్చైతి దైవః । బ్రాహ్మసంసారసంస్కృతః, ఋషీ
ణాం సమానతాం సలోకతాం సాయుజ్యం గచ్ఛతి । దైవేనోత్తరేణ
సంస్కృతో దేవానాం సమానతాం సలోకతాంసాయుజ్యం గచ్ఛతి” ఇతి ।
ఏతచ్ఛాస్త్ర గుణహీనాభిపాత్రీయమ్ — యద్యేతే చత్వారింశత్సంసారా
రాః, నచాష్టావాత్సగుణాః ; న సబ్రహ్మణస్సాయుజ్యంసాలోక్యం గచ్ఛతి ।

పాకయజ్ఞాదయో దై వాః । తేపునరుభయే బ్రాహ్మణ్యహే
తవః ॥ * ॥ “ స్వాధ్యాయేన వ్రతైర్హోమైస్తైర్విద్యేనేజ్యయా
సుతైః । మహాయజ్ఞైశ్చయజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మ్యయం క్రియ తేత
నుః ॥ ” ఇతి మనూక్తేః । తేపునర్ద్వివిధాఅఘాఘవిఘాతకాః
॥ * ॥ “ గాభైర్హోమై జాతకమఽచూడామాఙ్గే నిబధ్ధ
నైః । బైజికం గార్భికం చైవోద్విజానామపమృజ్యతే ॥ ”

యస్యతుఖలు, సంసారాణామేకదేశేవ్యస్తావాత్మగుణాః, సబ్రహ్మణ
స్సాయుజ్యం సాలోక్యం గచ్ఛతి । ఆత్మగుణానపి సపవాహ - “ అధాప్తా
వాత్మగుణాః — దయా, సర్వభూతేషుత్పాన్తిః అనసూయా శౌచమ్ అ
నాయాసః మగ్నశమ్ అకార్యణ్యమ్ అస్పృహః,, ఇతి । ఏతేషాం లక్షణం
బృహస్పతివచనేరస్తుదుక్తే స్మృతిరతాత్మకరే సప్త్యం స్రష్టవ్యమ్ .

ఏతేబ్రాహ్మణ్యాపాదకాశ్చత్యాహ — (తేపునరుభయే బ్రాహ్మ
ణ్యహేతవః ॥ * ॥ “ స్వాధ్యాయేన వ్రతైర్హోమైస్తైర్విద్యేనేజ్యయా సు
తైః । మహాయజ్ఞైశ్చయజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మ్యయం క్రియ తేతనుః ॥ ” ఇతి మనూ
క్తేః) అత్ర బోధాయనః — “ నాక్రియో బ్రాహ్మణో నాసంసారో
ద్విజో నావిద్వా విప్రో నతైహీనశ్శ్రీత్రియో నాశ్రోత్రియస్య య
జ్ఞః ” ఇతి .

నకేవలం బ్రాహ్మణ్యహేతవః, అపితు యోనిబీజకృతదోషాపమూర్జ
కా శ్చత్యాహ — (తేపునర్ద్వివిధాఅఘాఘవిఘాతకాః ॥ * ॥ “ గాభైర్హో
మైద్దాతకర్మచూడామాఙ్గే నిబధ్ధనైః । బైజికం గార్భికం చైవోద్విజానా
మపమృజ్యతే ॥ ”) స్పష్టోధాః । ఏవం యాన్యత్తరత్ర సంవాదవచనస
హితాని సూత్రాణి, తాని వచనత ఏవ స్పష్టాధానీతి నవ్యాఖ్యాయస్తే ।
॥ * ॥ “ వైదికైర్గమకభిషుశైర్విర్నిషేకాదిద్విజత్సనామ్ । కార్యశ్శ
రీరసంస్తారః పావనః ప్రేత్యచేహచ ॥ ” .

తస్మాత్, యథాకాలం సంస్తారాఃకార్యాః ॥ * ॥ “వ్రాత్యస్సంస్తారహీనస్సాన్యదవకీర్ణీక్షతవ్రతః ।” కాలాతిక్రమే, ప్రతిసంస్తారం పాజాపత్యకృచ్ఛంకుర్యాత్ । బ్రాహ్మ్యసంస్తారైస్సంస్తూతోవిరక్తః ప్రవ్రజేత్ । అపివాస్వాధ్యాయాశ్చత్వాద్వేదాధ్యయనసిద్ధయే వేదవ్రతానిచరిత్వావైష్టికస్యాత్ । కాపీనధృగ్దృష్టాజినోపవీతమేఖలాధారయన్ కాషాయవాసాబ్రహ్మచర్యం చరన్, ఆదేహపతనాదాచార్యాదిసన్నిధౌ నియతోవసేత్ । నాస్యసంన్యాసానవివాహః ॥ * ॥ “వ్రతచర్యం తపోభైక్షం సంధ్యయోరగ్నికర్మచ ।

(తస్మాత్, యథాకాలంసంస్తారాఃకార్యాః ॥ * ॥ “వ్రాత్యస్సంస్తారహీనస్సాన్యదవకీర్ణీక్షతవ్రతః” కాలాతిక్రమే ప్రతిసంస్తారం పాజాపత్యకృచ్ఛంకుర్యాత్) “నిమిత్తశ్రాద్ధేహీనే కాలాతీతేచసంస్తారే ప్రాజాపత్యంకుర్యాత్” ఇతి శాతాతపః । అశ్రు ॥ * ॥ “మాతృష్వసాం మాతృసఖింభగినీంచపితృష్వసామ్ । మాతులానీంస్సహంశ్వశ్రూం గత్వా సద్యఃపతేద్విజః॥” ఇతిపాతిత్యవార్యత్వాద్యతిదేశః, కించన్నూనతత్త్వాప్రియశ్చిత్తప్రాప్త్యర్థః । పాప్రియశ్చిత్తోత్తరకాలవ వ అతీతసంస్తారఃకార్యాః । “నిర్మూతేదౌషే, పునఃకృత్సంకర్తు” ఇతివచనాత్.

(బ్రాహ్మ్యసంస్తారైస్సంస్తూతోవిరక్తః ప్రవ్రజేత్ । అపివాస్వాధ్యాయాశ్చత్వాద్వేదాధ్యయనసిద్ధయే వేదవ్రతానిచరిత్వావైష్టికస్యాత్) “రాతినాసంభాష్యయధార్థంగచ్ఛతి” ఇతివచనాత్, సమావర్తనాంతంకృత్వాప్రవ్రజేత్ । యద్వా, ॥ * ॥ “వేదవ్రతానిచత్వారిస్వాధ్యాయస్య ప్రసిద్ధయే । కృత్వావ్రతీవైష్టికస్యాత్స్వాధ్యాయోనిష్ఠులోన్యథా ॥ నవివాహా నసంన్యాసావైష్టికస్యవిధీయతే ॥” ఇతి గారుడవచనం ద్రష్టవ్యమ్.

(కాపీనధృక్ దృష్టాజినోపవీతమేఖలాధారయన్ కాషాయవాసాబ్రహ్మచర్యంచరన్ ఆదేహపతనాదాచార్యాదిసన్నిధౌ నియతోవసేత్ । నాస్యసంన్యాసానవివాహః ॥ * ॥ “వ్రతచర్యం తపోభైక్షం సంధ్యయోరగ్ని

స్వాధ్యాయోగురువృత్తిశ్చ చర్యేయం బ్రహ్మచారిణః ॥”
 ఇత్యుక్తమ్ , వైష్ణికోపకుర్వాణయోః సమానమ్ । పరిణీనీ
 ఘరుపకుర్వాణో వేదం వ్రతానివా ఉభయంవా పారం
 నీత్వా , గురుణాఽనుజ్ఞాతః స్నాతో నిషిద్ధాభ్యోఽన్యాయం క
 న్యాం పాశౌ కృత్య నిత్యేషు శక్తితః ప్రవృత్తః షట్రు

కర్తవ్యం । స్వాధ్యాయోగురువృత్తిశ్చ చర్యేయం బ్రహ్మచారిణః ॥” ఇత్యు
 క్తమ్ , వైష్ణికోపకుర్వాణయో సమానమ్) అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః —
 ॥ * ॥ “వైష్ణికోబ్రహ్మచారితు వసేదాచార్య సన్నిధౌ । తదభావేఽస్యతన
 య పత్యం వై శ్వాసరేపివా ॥ అనేనవిధి నాదేహం సాధయన్విజితేన్ద్రి
 యః । బ్రహ్మలోకమవాప్నోతి నచెహజాయతే పునః ॥ దక్షిణానోపవీరా
 ని మేఖిలాంచైవ ధారయత్ । బ్రహ్మణేషు చరన్ బ్రహ్మమనిర్దేహస్వాత్మ
 వృత్తయః” విజ్ఞానేశ్వరే ॥ * ॥ “ఆరూఢా వైష్ణికంధర్మం యస్తు ప్రచ్యవ
 తేపునః । ప్రియశ్చిత్తం నపశ్యామి యేనశుద్ధ్యేత్సత్సహా ॥ వైశ్వాన
 రస్సబ్రహ్మచారి । బ్రహ్మచారిణం ప్రస్తుత్య , ఆశ్వలాయనేన , ‘కాషాయం
 బ్రాహ్మణో మాజ్ఞిప్తం రాజన్యోహరిత్రంవైశ్య ఇత్యాది వసీత’ ఇతి కాష
 యవిధానాత్ , జీర్ణ కాషాయధారణం” ఇతి యాజ్ఞవల్క్యేన ముముక్షూస
 కాషాయవిధానాత్ “కాషాయంవా సర్వేషామ్ , కాషాయంచైకేవ స్త్రీ
 ముపదిశన్తి” ఇతి గౌతమావస్తమ్బాదిభిస్సామానేయస్మరణాచ్చ వైష్ణిక
 స్య కాషాయమేవ ధార్యమ్ .

(పరిణీనీఘరుపకుర్వాణో వేదం వ్రతానివా ఉభయంవా పారం
 నీత్వా గురుణాఽనుజ్ఞాతః స్నాతో నిషిద్ధాభ్యోఽన్యాయం కన్యాం పా
 శౌకృత్య నిత్యేషు శక్తితః ప్రవృత్తః షట్రుర్మనిరతస్సన్యిత ॥ * ॥ “సం
 ధ్యాస్నానం జపాహూమో దేవతానాంచ పూజనమ్ । వైశ్వదేవతిథే
 యంచషట్రు-మాణిది నేది నే” ఇతిపరాశరః) — యాజ్ఞవల్క్యః ॥ * ॥
 “గురవేతు వరం దత్వా స్నాయిత తదనుజ్ఞయా । వేదం వ్రతానివా పా

మనరతస్సృత్ ॥ * ॥ “ సన్ధ్యాస్నానం జపోఽపి

రం నీత్వా పృథ్వయమేవవా ॥ అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యో లక్షణ్యాం స్తి
యమున్వహేత్ । అనన్యపూర్వకాంకాంతామసపిండాయవీయసీమ్ ॥ ”
ఇతి । సాయణీయే — ॥ * ॥ “ పఞ్చమాత్సప్తమాదర్వా గృహ్యకన్యాము
ద్వహేద్ద్విజః । గురుతల్పీసవిజ్ఞేయస్సగోత్రాంచైవముద్వహా ॥ ” స్మృ
తిచర్చికాయామ్ ॥ * ॥ “ పఞ్చమే సప్తమేచైవ యేషాం వైవాహికీ క్రీ
యా । క్రీయాపరాఅపి హితే పతితాశ్శుగ్రతాం గతాః ॥ ” గౌతమః
“ ఊర్ధ్వం సప్తమాత్, పితృ బన్ధుభ్యో బీజనశ్చ మాతృబన్ధుభ్యః పఞ్చమా
త్ ” ఇతి ॥ * ॥ “ పఞ్చమాత్సప్తమాదూర్ధ్వం నూత్నతప్తపితృతప్త
ధా ॥ ” ఇతియాజ్ఞ్యవల్క్యః । “ అతశ్చతుర్థీముద్వహేత్ ” ఇత్యాదికమా
షణ్మప, క్షత్రియవిషయమ్ । — తథా స్మృతివివరదరాజీయే స్త్రీపుంసా
భ్యే వివాదే ॥ * ॥ “ తృతీయాక్షత్రియో మాతుః పఞ్చమాత్పితృతః ప
రామ్ । సముద్వహేత్సవణాంతు పఞ్చమాత్సప్తమాత్పరామ్ ॥ ” అత
ఇదం చతుర్థీవివాహావచనం, యుగాంతరవిషయమ్ । తత్రైవ వణానాం
మిథోవివాహవిధానాత్ ॥ * ॥ “ అసవణాసునారీషువివాహశ్చద్విజాతిభిః ”
ఇతి కలావసవణ్ణోద్వాహనిషేధాచ్చ । అతః, “ స్త్రీనతీత్య ” ఇత్యాదికం
క్షత్రియాదివిషయమ్ । తేషాంమిదస్తి పురుషమేవసపిండత్వాత్ । — య
దాహ విజ్ఞానేశ్వరే శబ్దః ॥ * ॥ “ యద్యేకజాతా బహవః పృథక్తే
తాస్త్రపృథక్జనాః । ఏకపిండ్యాఃపృథక్సృజాః పిండస్తావతతే త్రిషు ॥ ”
త్రిపురుషమేవ సాపిండ్యమిత్యదః । అత్ర వత్సవ్యం సర్వమమ్ముక్తే దశ
నిర్ణయే ప్రసజ్ఞితం ద్రుప్తవ్యమ్ ॥ పా - సూ ॥ నిత్యం పాణాపుపయమ
నే ” ఇతి సప్తమ్యాఅలుక్ । నిత్యేషు - సన్ధ్యాకర్తృదిషు, మనుః ॥ * ॥ “ వే
దోదితం స్వకంకమన్ నిత్యంకుర్యాదతన్ద్రితః । తద్ధి కుర్వన్యథాశక్తిపా
ప్తోతి పరమాంగతిమ్ ॥ ” సన్ధ్యాకర్తృదీన్యాహ (సన్ధ్యాస్నానమితి) ఏతా
నేవ షట్కమాణి, సన్ధ్యాస్నానం - సన్ధ్యోపాసనమ్ । — పునరప్య

మో దేవతానాంచ పూజనమ్ । వైశ్వదేవాతిథేయంచ
షట్కర్మాణీదినేదినే ॥ ” ఇతి పరాశరః । “ అతఃయాజనా
దయోనావశ్యకార్యాః । తప్తలు పూర్వేషునియమః ” ఇతి
గౌతమః । తేహి విప్రస్యైవ నక్షత్రియాదేః, ఇతి నియ
మాగ్ధస్తేషాం విప్రకర్మత్వవాదః । అత స్తన్నివృత్తై
మహత్ ఫలమ్ , తత్కరణే మహాదోషః । తతస్సంధ్యా

ప్ర పరాశరః ॥ * ॥ “ షట్కర్మనిరతోనిత్యం దేవతాతిథిపూజకః । మూఠ
శేషంతుభుజ్ఞానోబ్రాహ్మణోనావసీదతి ॥ వైశ్వదేవేనయే హీనా ఆతిథ్యే
న బహిష్కృతాః । సర్వేతేవృషలాక్షేయాగపాత్రిప్రవేదాలపి ద్విజాః ॥
పయోమూలపత్రైర్వాపి పశ్చిమైశ్చా సమాచరేత్ । అకృత్వా పశ్చి
మైశ్చాంస్తు భుక్త్వా చాన్యగ్రియణంచరేత్ ॥ ” — పితామహః ॥ * ॥
అనాగతాంతు యేపూర్వా మనతీతాంతుపశ్చిమామ్ । సంధ్యాం నోపా
సతేవిప్రాః కథంతేబ్రాహ్మణాస్తృతాః ॥ ” — వ్యాసః ॥ * ॥ “ నో
పతిష్ఠేత యః పూర్వాముపాస్తై నచ పశ్చిమామ్ । సశూద్రవద్భూహి
షాగర్యస్సర్వస్త్వాత్సాధుకర్మణః ॥ యోమోహోదధవాలస్యాదకృత్వా
విష్ణుపూజనమ్ । భుక్త్యై సయాతి నరకా సూకరేష్వపి జాయతే ॥ ”

(“ అతఃయాజనాదయోనావశ్యకార్యాః, తప్తలు పూర్వేషునియ
మః ” ఇతి గౌతమః । తేహి విప్రస్యైవ నక్షత్రియాదేః, ఇతి నియమాగ్ధ
స్తేషాం విప్రకర్మత్వవాదః । అతస్తన్నివృత్తై మహత్ ఫలం, తత్కరణే
మహాదోషః । తతస్సంధ్యాస్నానాదీన్యేవ షట్కర్మాణ్యవశ్యకార్యా
ణి । అకరణే ప్రత్యవాయస్తృతే) “ ద్విజాతీనామ్, అధ్యయనమ్ ఇజ్ఞా
దానం, బ్రాహ్మణస్య అనికాః ప్రవచన యాజన ప్రతిగ్రహాః । పూర్వే
షునియమితి — అధ్యయనాదిషు త్రిష్వేవ అవశ్యతానియమః ॥ * ॥
“ అధ్యాపనమధ్యయనంయజనంయాజనంతథా । దానంప్రతిగ్రహశ్చైవష
ట్కర్మాణ్యగ్రజన్మనః ॥ ” ఇతి మనునాఅధ్యాపనాదీనాంవిప్రకర్మత్వవచ

సానాదీన్యేవ పటర్త్యాణ్యవశ్యకార్యాణి । అకరణే
ప్రత్యవాయస్త్వతేః । రజోదర్శనప్రభృతిషోడశరాత్రయః
స్త్రీణామృతుః । తాస్వాద్యాశ్చతస్రః పర్వాణిపఞ్చషష్ఠీం

సంక్షత్రియాదేవ్యుదాసపరిమ్ । అధ్యాపన యాజనస్రజిగ్రహాణాం నాస
శ్యో ర్తవ్యత్వం , జీవనోపాధికత్వాత్ । — తదాహమనుః ॥ * ॥ “షణ్ణాంతు
కర్షణామస్య స్త్రీణి విప్రస్యజీవికా । యాజనాధ్యాపనేవైవవిశిష్టాచ్చప్ర
తిగ్రహాః ॥ ” అతస్తేత్రయఃక్షత్రియాదేవసన్తి । — యాజ్ఞవల్క్యుః ,
॥ * ॥ “ప్రతిగ్రహసమర్థోపే నాదత్తే యఃప్రతిగ్రహమ్ । యే లోకా దానశీ
లానాం సతానాప్నోతి పుష్కలాన్ ॥ తథా , ॥ * ॥ యోరాజ్ఞఃప్రగృ
హ్యధం శోచితవ్యే ప్రహృష్యతి । స నజానాత మూఢాశ్చా నరకా
నేకవింశతిమ్ .

ప్రకృతమాహ , (రజోదర్శనప్రభృతి షోడశ రాత్రయః స్త్రీ
ణామృతుః । తాస్వాద్యాశ్చతస్రః , పర్వాణి పఞ్చ , షష్ఠీం వ్యతీపా
తం శ్రాద్ధదివసంచ పరిత్యజ్య , స్వదారాణ్ ఋతృపుషేయాల్)
— యాజ్ఞవల్క్యుః ॥ * ॥ “షోడశర్తునిశాః స్త్రీణాంతస్త్విన్యగ్నాను సం
విశేత్ । బ్రహ్మచార్యేవ పర్వాణ్యాద్యాశ్చతస్రశ్చవర్జయేత్ ॥ ” —
శ్రీవిష్ణుపురాణే ॥ * ॥ “చతుర్దశ్యప్తమీవైవలమావాస్యాచ పూర్ణిమా ।
పవాణ్యేతాని రాజేన్ద్ర రవిసక్తాన్తిరేవచ ॥ తైలస్త్రీ మాంస సమ్భో
గి పవన్వేత్తేషు యఃపుమాన్ । విష్ణాశ్చ దర్శనంనామ ప్రయాతినరకం
నరః ॥ షష్ఠ్యమాపూర్ణిమాసాత చతుర్దశ్యప్తమీషుచ । ఆసు సన్నిహి
తం పాపం తైలే మాంసే క్షురేభగే ॥ ” యుక్తాసు గమనే వచనం ప్ర
శంసాథమ్ । పుష్కలనస్య పుంశుక్లాధిక్యాధీనత్వాత్ । తథా మనుః—
॥ * ॥ “పుమాన్ పుంసోఽదికే శుక్లే స్త్రీభవత్యధికే స్త్రీయాః । సమేపు
మాన్ పుంస్త్రియావా క్షీణేల్పచ విపర్యయః ॥ ప్రథమేఽహ్ని ఋతౌ
ప్రాప్తేనిషేకంయఃకరిష్యతి । శీఘ్రంసమృత్యుమాప్నోతిద్వితీయే స్త్రీమరి

వ్యతీపాతం ప్రాప్తదివసంచ పరిత్యజ్య స్వదారాణ్ ఋతాపు
 పేయాత్ । అన్తరా లేపి ప్రతిషిద్ధదినవర్జం స్త్రీణాం వరమను
 నుత్తరణ్, తయా వృతః కామం గచ్ఛేత్ । ఏకస్యాం రా
 త్రా ఏకదైవ స్త్రీయంగచ్ఛేన్నద్విస్త్రీరావ ॥ * ॥ “ ధా
 తుక్షయో రోగవృద్ధిరశ్రీస్సతగర్భవిష్ణవః । సౌభాగ్యాయు
 ర్యశో నాశగ్గళుంసాంస్త్రీష్వతినశ్చినామ్ ॥ ” ఇతి శాణ్డిల్యః ।
 సంధ్యయోఽ కురగర్భః, దివా పుణ్యనాశః, ప్రతేషి
 ధ్దేషునరకః, తతస్తాన్ పరివర్జయేత్ । మిథునీభూయ త

ష్యతి ॥ తృతీయేహి నిష్క్రిస్తస్య గర్భస్య మరణంభవేత్ । రాత్రా చ
 తుధ్యాం పుత్రస్సాన్యదల్పాయుధానవర్జితః ॥ ” ఇతి । వ్యాసన్తరణా
 చ్చతుర్థీనిషేధః । ఋతాపుపేయాత్ ।

సర్వత్రనా ప్రతిషిద్ధవర్జమన్తరా లేపి దారానేవేతి గౌతమావస్తం
 బామ్యుక్తమాహ (అన్తరా లేపి ప్రతిషిద్ధ దినవర్జం స్త్రీణాం వరమనుత్త
 రణ్, తయా వృతః కామం గచ్ఛేత్ । ఏకస్యాం రాత్రా ఏకదైవ స్త్రీయం
 గచ్ఛేన్నద్విస్త్రీరావ ॥ * ॥ “ ధాతుక్షయో రోగవృద్ధి రశ్రీస్సతగర్భ
 విష్ణవః । సౌభాగ్యాయుర్యశో నాశగ్గళుంసాం స్త్రీష్వతినశ్చినామ్ ॥ ”
 ఇతి శాణ్డిల్యః) అన్తరా లేప - అన్మతాపపి పర్వాదిప్రతిషిద్ధదినం వ
 ర్జయిత్వా “కామమావిజనితో స్సమ్భవామ” ఇతి స్త్రీణాం వరంత్తరణస్త్రీ
 యా ౭ భృథితోగచ్ఛేత్ । యథా మనుః — ॥ * ॥ “ ఋతుకాలాభి
 గామీస్యాత్స్వదారనిరత స్సదా । పర్వవర్జం ప్రజేచ్ఛేనాం తద్వృతోరతి
 కామ్యయా ॥ ” పశ్చిమర్వవర్జం రతికామ్యయాపి స్త్రీయావృతః సదాగ
 చ్ఛేదిత్యర్థః ॥ * ॥ “ సకృదేవ స్త్రీయంగచ్ఛేదేకస్యాం నిశిసర్వదా । నద్వి
 స్త్రీరావ ” ఇతి విజ్ఞానేశ్వరవచనాచ్చ ధాతుక్షయరోగాదిన్తరణాచ్చ ।

(సన్ధ్యయోః కురగర్భః, దివా పుణ్యనాశః, ప్రతిషిద్ధేషునరకః, త
 తస్తాన్ పరివర్జయేత్ । మిథునీభూయ తయాసహనశయీత । స్వదారాణ్

యాసహసశయిత । స్వదారాణ్ ఋతావగచ్ఛన్ భూ-
ణహస్యాత్ । అసన్నిధానై రోగేచ నదోషః । సతిపు-
త్రైచేత్యేకే । “అపరరాత్రే సంవేశనం శుభమ్ ।” ఇతిజ్యో-
తిషమ్ । “పూర్వరాత్రేనసంవేశయేత్ ।” ఇతిబోధా-
యనః । పుణ్యాహే పుణ్యాహం వాచయిత్వాచమ్య ప్రా-

ఋతావగచ్ఛన్ భూణహస్యాత్ । అసన్నిధానై రోగేచ నదోషః । సతిపు-
త్రైచేత్యేకే) ॥ * ॥ “చత్వారిఖిలుకర్తాశి సద్భ్యాకాలేషు వర్జయేత్ । ఆహ-
రింమైధునం నిద్రాం స్వాధ్యాయంచ తదైవచ ॥ ఆహగజ్ఞాయతేవ్యాధిః
కూరిరగర్భస్తుమైధునై । శ్రియం హరితివైనిద్రా స్వాధ్యాయాచరణం
ధువమ్ ॥ ఆయుఃక్షయో దివానిద్రా దివాస్త్రీ పుణ్యనాశినీ । ప్రతిషిద్ధ
దినేగచ్ఛన్ స్త్రీయంగచ్ఛత్యహోగతిమ్ ॥” మిథునీభూయేత్యాపస్తంబ వచ-
నంస్త్యర్థతపవ । శౌచంప్రతీతిచ స్త్రీనాససేతిచ । విజ్ఞానేశ్వరే ॥ * ॥ “ఋ-
తుస్నాతాస్తు యోభార్యాం సన్నిధౌ నోపగచ్ఛతి । ఘోరాయాం భూ-
ణహత్యాయాం యుజ్యతే నాత్రసంశయః ॥” ఇత్యాది సన్నిధిగ్రహణా-
దసన్నిధౌ నదోషః । స్వస్థశబ్దప్రయోగాద్వర్జలస్య నదోషః । కాశ్చే—
॥ * ॥ “ఋతుకాలాభిగామీస్యా ద్యావత్పుత్రో ౭భిజాయతే ।” మను-
శ్చ — ॥ * ॥ జ్యేష్ఠేన జాగమా త్రేణ పుత్రీభవతిమానవః । పితౄణా-
మన్మణిచైవ పశ్యేచ్చేజ్జీవతోముఖమ్ ॥ శుభే దినే శుభే లగ్నేషశ్చాద్యా-
మేస్త్రీయంప్రజేత్ । „ ఇతి .

జ్యోతిశ్శాస్త్రీక్రమాహ — (“అపరాత్రే సంవేశనం శుభమ్”
ఇతి జ్యోతిషమ్ । “పూర్వరాత్రే నసంవేశయేత్” ఇతి బోధాయనః)
స్పష్టార్థః । అఖిల్లాదర్శే — “ప్రజాకామస్తవరరాత్రే స్వదారమై-
థునం కుర్యాత్” ఇతి .

ప్రయోగమాహ (పుణ్యాహే పుణ్యాహం వాచయిత్వాచమ్య
పాణినాయక్య సంవేశనం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య , “ఆరోహణా

నానాయన్య సంవేదనం కరిష్య ఇతి సుకల్ప్య, “ ఆరో
హేహుమ్ ” ఇత్యాద్యనువాకాంతం జపిత్యా, దేవలక్ష్మ్య
పృథతో నివీతం కృత్వా స్త్రియంగచ్ఛేత్ । స్త్రివాససై
వ సన్నిపాతస్సాత్ । ఋతుసంవేశనై త్వభ్యుదయమేకే
సమామనన్తి । పుణ్యాహే పుణ్యాహం వాచయిత్వా, ఆ
చమ్య పాణానాయన్య, గర్భాధానం కరిష్య ఇతి సుక
ల్ప్య, విష్ణుర్యోనిమితి త్రయో దశభీరహసి స్త్రియమభిమ
న్త్యై పూర్వవచుపవీతం పృథతో నివీతం కృత్వా, వాగ్య
తో రేతస్సజ్ఞేత్ । “ నగ్నంకృత్వోరుమ్ ” ఇతి శ్రుతిః । “ పా

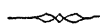
నిమ్ ” ఇత్యాద్యనువాకాంతం జపిత్యా, దేవలక్ష్మ్య పృథతో నివీతం కృ
త్వా స్త్రియంగచ్ఛేత్ । స్త్రివాససైవ సన్నిపాతస్సాత్ । ఋతుసం
వేశనే త్వభ్యుదయమేకే సమామనన్తి) శౌనకః — ॥ * ॥ “ సర్వకర్మ
సు పుణ్యాహం నాన్వీముఖమితి స్థితిః । ” బోధాయనః — “ పుణ్యాహం స్వ
ప్ర్యేధి మితి వాచయిత్వా, బ్రాహ్మణానన్నేన పరితోస్యతి । శేషం స
మావేశనజపేత్ ” ఇతి సూత్రమిహ భావ్యమ్ । వృద్ధసారీతః — ॥ * ॥
“ మానుషేష్వంసయోస్సక్తం మైథునే పార్థభాగి కమ్ । తపజ్జేష్టుస్స
యోస్సక్తం నివీతం త్రివిధం స్మృతమ్ ॥ ”

సంవేశనమ్ - ఋతుకాలాత్పూర్వమేవ స్త్రిగమనం । గర్భాధా
నంపునః - ఋతుగమనమ్ । తథాహి — (పుణ్యాహే పుణ్యాహం వాచ
యిత్వా ఆచమ్య గర్భాధానం కరిష్య ఇతి సజలల్ప్య, విష్ణుర్యోనిమితి
త్రయోదశభీరహసి స్త్రియమభిమన్త్యై పూర్వవచుపవీతం పృథతో
నివీతం కృత్వా, వాగ్యతో రేతస్సజ్ఞేత్ । “ నగ్నంకృత్వోరుమ్ ” ఇ
తి శ్రుతిః । “ పాణినోపన్దమాలభ్య విష్ణుర్యోనిమితి జపేత్ ” ఇతి గౌతమః

౧ అశ్ర కాత్యాయనః ॥ ఉపవీతం బ్రహ్మసూత్రం సూత్రం యజ్ఞోపవీ
తకమ్ । యజ్ఞసూత్రం దేవలక్ష్మ ఇత్యాఖ్యం వల్గ్రమేణతు ॥

ఋణోపస్థమాలభ్యవిష్ణుర్యోనిమితిజపేత్ ” ఇతిగౌతమః । “ స
 ర్వాణీయుతుగమనాని మన్తగ్రీవన్తి ” ఇతిబోధాయనః ॥ * ॥
 “ భార్యాసంభాగసమయే పుష్పకాలం వినాన్యదా । ఉపవీ
 తంద్విజఃకుర్యాన్నివీతంపుష్టభాగతః ॥ ” ఇతి భరద్వాజః ।
 మిథునీభూయ శౌచం ప్రతి నవిశమ్భేత । భర్తాపత్నీంబ్రా
 హ్మణప్రతిషిద్ధాని కర్తాణి శిక్షయేత్ । యాం మలవద్వాస
 సమితిహి బ్రాహ్మణమ్ ॥

ఇతి గృహ్య రత్నై ప్రథమః క్షణ్డః

“ సర్వాణి యుతుగమనాని మన్తగ్రీవన్తి ” ఇతి బోధాయనః ॥ * ॥ “ భా
 ర్యాసంభాగసమయే పుష్పకాలం వినాన్యదా । ఉపవీతంద్విజఃకుర్యా
 న్నివీతంపుష్టభాగతః ॥ ” ఇతి భరద్వాజః । మిథునీభూయ శౌచంప్రతి న
 విశమ్భేత) అత్ర సూత్రమ్ “ రజసః ప్రాచుభావాత్సత్తామృతుస
 మావేశనే, ఉత్తరాభిరభిమన్తగ్రీయతే ” బోధాయనః “ అథాతోగర్భా
 ధానం వ్యాఖ్యాసామః । పూర్వపత్నే పుణ్యనక్షత్రే బ్రాహ్మణానన్నే
 న పరితోష్య పుణ్యాహం స్వప్త్యేద్ధిమితి వాచయిత్వా ” ఇతి । అత్ర
 నగ్నంకృత్వోర్ముపప్రవతాయతీతి, శ్రుతిరుదాహర్తవ్యేత్యధః । గౌత
 మకాత్యాయనౌ — “ పాణినోపస్థమాలభ్య విష్ణుర్యోనిమితి జపేత్ ”
 ఇతి । బోధాయనః — “ పునర్ద్విత్వీయాద్యుతుగమనేచ విష్ణుర్యోనిమితి జ
 పేత్, ఇత్యాహేత్యాహ । సర్వాణీతి ।

(భర్తా పత్నీం బ్రాహ్మణప్రతిషిద్ధాని కర్తాణి శిక్షయేత్ । యాం
 మలవద్వాససమితిహి బ్రాహ్మణమ్) యాం మలవద్వాససమిత్యాది
 నా గోపీధాయత్యస్తేన బ్రాహ్మణేనోక్తార్థజాతం భర్తా పత్నీం ప్రత్యుపదిశే
 దిత్యధః .

ఇతి కణ్డభూషణే ప్రథమః క్షణ్డః

అగ్నిముఖమ్

యత్ర క్వచాగ్ని ముపసమాధాన్యో స్యాత్ , తత్ర ద
క్షిణారమ్భం పాగ్రీచీస్తిస్రోరేఖాః పశ్చిమారమ్భముదీచీ
స్తిస్రశ్శకలేన దర్భేణవా అఙ్గుస్తానామికాభ్యాం సంగృ
హీతేనలిఖత్వా , తత్ర తన్యస్య అద్భిరవోక్ష్య శకలం
నైఋత్యాం నిరస్య అపఉపస్పృశ్య అగ్నిముపసమాధాయ
యాజ్ఞేయైరిధనైర్గమిద్దీత || * || “ అత్రారగ్వధకారాస

అగ్నిముఖమ్

(యత్ర క్వచాగ్ని ముపసమాధాన్యో స్యాత్ , తత్ర దక్షిణార
మ్భంపాగ్రీచీస్తిస్రోరేఖాః పశ్చిమారమ్భముదీచీస్తిస్రశ్శకలేన దర్భేణవా
అఙ్గుస్తానామికాభ్యాం సంగృహీతేనలిఖత్వా , తత్ర తన్యస్య అద్భిరవో
క్ష్య శకలం నైఋత్యాం నిరస్య అపఉపస్పృశ్య అగ్నిముపసమాధాయ
యాజ్ఞేయైరిధనైర్గమిద్దీత || * || “ అత్రారగ్వధకారాస కరవీరకర
జ్ఞకాః । ఇన్ధనేతింత్రిణీం నిమ్బం సర్వాకణ్డకీనస్యజేత్ || ” ఖాదిరః
తు యాజ్ఞేయత్వాద్గ్రాహ్యమ్) అత్ర “ యత్ర క్వచాగ్ని ముపసమాధా
న్యో స్యాత్ , తత్ర పాగ్రీచీరుదీచీశ్చ తిస్రస్తిస్రోరేఖా లిఖత్వా , అద్భిర
వోక్ష్య అగ్నిముపసమాదధ్యాత్ । ఉత్పిచ్యైతదుదకం పూర్వేణోత్తరేణ
వా అన్యదుపాదధ్యాత్ ” ఇతి సూత్రమ్ || * || “ పాగ్రీచీః పూర్వము
దక్ష్మంస్థం దక్షిణారమ్భమాలిఖేత్ । అధోదీచీః పురస్కంస్థం పశ్చిమారమ్భ
మాలిఖేత్ || అవాకరోభ్యుక్ష్య నిధాయవహ్నిముత్పృజ్య తేవోక్షణతో
యశేషమ్ । పాగ్రీక్తోయమన్యం నిదధాతుదగ్వా యథాబహిస్సాచ్యపరి
స్తరాణామ్ || ” ఇతి కపడివచనంచానుసంక్షేయమ్ । బోధాయనః —
“ అథ శుచౌదేశే ౭-గ్నాయతన దేశం శకలేన త్రిఃస్రాచీనముల్లిఖైత్తిగు
దీచీనం , అధాభ్యుక్ష్య శకలం నైఋత్యానిరస్య అపఉపస్పృశ్య ” ఇతి ।
అత్రవైఖానసః “ ఉద్ధ్వారేఖా లిఖత్వా అద్భిరవోక్ష్య దర్భం దక్షిణపశ్చి

కరవీరకరజ్జుకాఁ । ఇన్ధ నే తిన్దిగ్రీణీం నిమ్బం సర్వాకణ్డ
కినస్త్వజేత్ ॥ ” ఖాదిరంతుయాజ్ఞీయత్వాద్దాహ్మ్యం । నా
స్రోక్షితమిన్ధనమగ్నా వాదధ్యాత్, నశూద్రాహృతం నసకీ

మాయాముత్సృజ్యేతి తత్రతంస్యస్య ” ఇతి । లిఖణదేశే శకలంనిధాయై
త్యర్థః । ఉత్తరత్రనిరసేయితి నిరసనశబ్దసామర్థ్యాత్, తథా బోధాయనా
స్వలాయనాద్యాచారదర్శనాచ్చ ॥ * ॥ “ లిఖితాన్వశకలేనాగ్నిమాదధ్యా
న్వాహృతీత్రయాత్ । ” ఇతి కాత్యాయనః । (యాజ్ఞీయైరితి) పాలాశ
ఖాదిరాశ్వత్థౌదుష్పరాద్యై రిత్యర్థః । ఖాదిరం పాలాశంవా । ఖాదిరపా
లాశాశ్వత్థౌదుష్పరేతి చాపస్తమ్బబోధాయనాద్దిభిః విహితత్వాత్, ఖా
దిరం గాహ్మ్యమిత్యర్థః । “ నాస్రోక్షితమిన్ధనమగ్నా వాదధ్యాత్ ” ఇ
త్యాపస్తమ్బః ॥ * ॥ “ సమిత్సుష్పకుశాదీని శ్రోత్రియస్స్వయమాహరె
త్ । శూద్రాహృతైః క్రయక్రీతైః కర్మ కుర్వన్పుత్రత్యధః ॥ ” ఇతిసంవర్తః ।

ఇదమాహ (నాస్రోక్షితమిన్ధనమగ్నా వా దధ్యాత్, నశూద్రాహృ
తం నసకీటం నాగ్నింముఖేనోపధమేత్, నచవ్యజనాదినావాధమనీం తృణం
కాన్తంవాన్త రెకృత్వాముఖేనైవధమేత్, ముఖాదగ్నిరజాయత) మనుః —
“ నాగ్నింముఖేనోపధమెన్నగ్నం నైత్యతవాస్త్రియమ్ । నామేధ్యంపగ్ని
పెదగ్నానచపాదౌప్రతాపయేత్ ॥ అధస్తానోపదధ్యాచ్చ నచైనమతిలస్సు
యేత్ । ” చన్ద్రికాయామ్ “ నశూపేణధమేదగ్నిం నచవస్త్రేణపాణినా ।
ముఖేనాగ్నిం సమిధీయాన్ముఖాదగ్నిరజాయత ॥ పిటకేన భవేద్వాస్త్రి
శూపేణధననాశనమ్ । పాణినామృత్యుమాపోతి ఆయుఃక్షీణం ముఖే
నచ ॥ ” అథాగ్నిస్వరూపంకించదుచ్యతే ॥ కాత్యాయనః ॥ * ॥ “ అతఃపరంప్ర
వత్ప్యామి అగ్నిరూపస్యలక్షణమ్ । అగ్నిమధ్యేసమాసీనో బ్రాహ్మమా
సనమాస్థితః ॥ పాగ్నిజ్ఞుభౌ భిముభౌప్యగ్నిః పాగ్నిజ్ఞుఖాన్తైవ ఋత్విజః ।
పాగ్నిజ్ఞుభౌపి ప్రణీతోగ్నిః కథంప్రత్యుజ్ఞుభౌభవేత్ ॥ పరిస్త్రీణః పరిక్షి
ప్తః మన్త్రపూతేనవారితా । హవ్యవాన్ముదితోభూత్వా ప్రత్యుజ్ఞుభి ఇతి

టం నాగ్నింముఖేనోపధమేత్, నచవ్యజనాదినావాఽధమసీం
తృణంకాన్యంవాంతరేకృత్వాముఖేనైవధమేత్, ముఖాదగ్ని

శ్రుతిః ॥ తరుణాకప్రభారూప మతిరక్తోదయాన్యరమ్ । అజవాహన
మారూఢం సర్వదేవాశ్చరూపిణమ్ ॥ ఏకం వై హృదయంచైవప్రి పాదంచ
శిరోద్వయమ్ । చతుశ్శృంగంత్రినేత్రజ్ఞు సప్తజిహ్వం ద్విదాసికం ॥ సప్త
హస్తంహవ్యవాహంసర్వాభరణభూషితం । అగ్నింకింశుక పుష్పభమగ్ని
వర్ణైశ్చాలూచ్యతే ॥ హిరణ్యా కనకా కృష్ణా రక్తాచైవాఢ్యసుప్రభా । అతిర
క్తాబహురూపాసప్తజిహ్వః ప్రకీర్తితాః ॥ సప్తజిహ్వ అదిష్టాయయఃకుర్యా
దగ్నిసర్వదౌ । హూమోనిష్ఫలతాయాత్ హూతాచనరకంవ్రజేత్ ॥
హిరణ్యాపశ్చిమే జిహ్వ కనకాత్పగ్నిమధ్యగా । రక్తాచైవోత్తరేజిహ్వకృ
ష్ణాదగ్ని ఐదిక్ష్ణి లా ॥ సుప్రభాచైవపూర్వాదయామతిరక్తాగ్ని దిక్ష్ణితా ।
బహురూపాచ శార్వాయాంజిహ్వస్థానంప్రకీర్తితమ్ ॥ ఏవాహ పశ్చిమే
జిహ్వ జాతకర్మణి మధ్యమే । ఉత్తరేతూపనయనే పితృకార్యేషు దగ్ని
ణే ॥ సర్వకర్మసుపూర్వాదయామభి చారేగ్ని దిక్ష్ణితా । శాన్తికర్మణిశా
ర్వాయాం స్థానకర్మసమీరితమ్ ॥ ఆగ్నేయేతిల హూమస్సాన్యదైశాన్యాం
గృహకర్తృసు । రక్తాయాంచరు హూమస్సాన్యత్సుప్రభాసక్తు హూమకే ॥
పుష్పంస్యాశ్చహురూపాయాం శేషాస్వాజ్యాహుతిర్భవేత్ । పూర్వాది
క్సర్వా హూమార్థమితి హూమస్యలక్షణమ్ ॥ సూకరీకరసంకౌచీ హంసే
ముక్తకనిష్ఠికా । మృగీ కనిష్ఠాతజ్జన్యా ముక్తాముద్రాత్ప్రయంస్తృతమ్ ॥
ప్రకీర్తితామృగీహంసే యజ్ఞశాన్తికకర్మణోః । ఆభిచారిక కృత్యేషు సూక
రీకథితాబుధైః ॥ కనిష్ఠాంతర్జనీం ముక్తాద్దర్శి హూమం సమాచరేత్ ।
చతురంగుళసంస్క్రివా మాషస్థూలాఘృతాహుతిః ॥ అగ్నికణే హుతం
రోగం నాసికాయాం ధనక్షయమ్ । చతుషోణిధనంకుర్యాత్కైశే దారి
ద్ర్యకృద్భవేత్ ॥ హుతంశిరసి పాపంస్యాత్తస్మాజ్జిహ్వసు హూమాయే
త్ । యత్రకాన్యంతుతచ్ఛ్రీతం యత్రగూమస్తునాసికా ॥ యత్రాబ్జ

రజాయత । అగ్నిమేవమిధ్వా పరిసమూహ్యోవోక్షణశేషం
 పాగ్నిగుదగ్వాప్తిచ్య అన్యప్తిన్నాప్తై పాక్రియం నిధాయ పు
 రస్తాత్పశ్చాచ్ఛ ఉదగై గిరభితః పాగ్నై గిదఃభైః ప్రా
 గాదిప్రదక్షిణమగ్నిం పరిస్తీర్య “దక్షిణానుత్తరానుత్తరానధ
 రాన్తుర్యాత్” ఇతి బోధాయనః । “దక్షిణఃపక్షఉపరిష్ఠాద్భు
 వతి అధస్తాదుత్తరతః” ఇతి భరద్వాజః ప్రాహ । ఉత్తరేణా
 గ్నిం పరిస్తరణాభ్యాశే ప్రాగ్ గాక్షదర్భాక్షసంస్తీర్య, తెషు

జ్వలనం నైత్రం యత్ర భస్మానితచ్ఛిరః । యత్రైవ జ్వలతే వహ్నిర్జిహ్వత
 త్రైవక్తిగ్నిః ॥” దర్శి హేలూచూదీ వివృణ్వత్ తత్ప్రకృతి భేదమాహ,
 బోధాయనః — “ఆఘారవాదర్శి హేలూచుః, చతుర్థహేతంగృహీ
 త్వాసర్వాన్తన్త్రాసమనుదృత్యసకృదేవాపహతింజు హేలాతి” ఇత్యా

(అగ్నిమేవమిధ్వా పరిసమూహ్యో వోక్షణశేషం పాగ్నిగుదగ్వాప్తి
 చ్య అన్యప్తిన్నాప్తై పాక్రియం నిధాయ పురస్తాత్పశ్చాచ్ఛ ఉదగై గి
 దఃభైః ప్రాగ్ గాక్షదఃభైః ప్రాగాది ప్రదక్షిణమగ్నిం పరిస్తీర్య)
 “అగ్నిమిధ్వా పాగ్నైః” ఇత్యాది సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । ఆశ్వలా
 యనః — “ఇషుమాత్రం చతురశ్రం సర్వతఃస్థణ్డిలముపలిపోల్లిక్తి అభ్యు
 త్పాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్యేధ్వా పరిసమూహ్యపరిస్తీర్య పురస్తాద్దక్షిణతః పశ్చా
 దుత్తరతః ।” ఇతి .

అత్ర విశేషమాహ (“దక్షిణానుత్తరానుత్తరానధరానుర్యా
 త్” ఇతి బోధాయనః । “దక్షిణఃపక్షఉపరిష్ఠాద్భువతి । అధస్తాదుత్తర
 తః” ఇతి భరద్వాజః ప్రాహ) స్పష్టోద్ధః । గౌతమః — “స్థణ్డిలో
 సక్రమం ప్రదక్షిణం స్త్రుణయాన్మూలాన్యగై గిరాచ్ఛాదయేత్”

(ఉత్తరేణాగ్నిం పరిస్తరణాభ్యాశే పాగ్ గాక్షదర్భాక్ష సంస్తీ
 ర్య, తెషు దర్వాజ్యపాత్రై హోక్షిణీపాత్ర ప్రణీతిపాత్రైచ పశ్చిమా
 దిసాదయిత్వా) అత్ర సూత్రమ్ — “ఉత్తరేణాగ్నిం దర్భాక్ష సంస్తీర్య

దర్వాజ్యపాత్రై ప్రోక్షణీపాత్ర ప్రణీతిపాత్రైచ పశ్చిమా
దిసావయిత్వా । పాలాశం ఖాదిరంవా అరత్ని మాత్రంప
రిచిత్రయం పశ్చిదశసంఖ్యాకమాయామమాత్రమిద్ధమ్ ఆ
ఘరసమిథౌ ద్వేచ సహ దర్భైస్సంసహ్య ఉపదర్వాస

ద్వైత్వం న్యజ్ఞీ పాత్రాణి ప్రయరక్తి దేవసంయుక్తాని , సకృదేవమనుష్య
సంయుక్తాని , ఏకైకశఃపితృసంయుక్తాని ” ఇతి । అన్యవ్యాఖ్యానమ్ ।
అగ్నేరుత్తరతొదూరేణ దర్భానంస్తృణాతి । తేచపాగ్గ్రాః, బోధా
యనగృహ్యత్ । దేవసంయుక్తాని - దేవకర్తృసంయుక్తాని, పాత్రాణి - ద
ర్వాదీని, మనుష్యసంయుక్తాని - మనుష్యద్వారాసంయుక్తాని , అశ్చ
వాసామెఖలాదీని సకృదేవ క్రియాభ్యావృత్తిపరిహారేణ ప్రయనక్తి, పా
త్రబహుత్వే పుష్పాయేనేతి .

(పాలాశం ఖాదిరంవా అరత్నిమాత్రం పరిచిత్రయం పశ్చిదశసం
ఖ్యాకమాయామమాత్రమిద్ధమ్ ఆఘరసమిథౌ ద్వేచ సహదర్భైస్సంస
హ్య ఉపదర్వాసహాఇత్సంసాదయేత్) ఆజ్యహూమామేషు ఇధ్యైనసహ బ
ద్ధిసాదయేత్ । అత్రకపడిః ॥ * ॥ “ దర్వాజ్యపాత్రైణసహప్రయోజ్యా
వైకజ్ఞతీప్రోక్షణభాజనీస్రక్ । ప్రణీతిపాత్రైణసహాధ్య దారుణ్యపస్తృతై
శ్చాభిఘృతైశ్చ దర్వా ॥ ” అత్రసూత్రమ్ ॥ “ త్రయఃపరిధయః పా
లాశ కాశ్మర్య ఖాదిరౌచుంబర బిల్వ రోహిత వైకజ్ఞతానాం యేచ య
ష్టియావృత్తౌ ఆగ్రాగ్నిషృగావా సత్పక్షాః ” ॥ * ॥ “ సమిత్పవిత్రం వేదిశ్చ
త్రయః ప్రాదేశసంమితాః । ఇద్ధస్త ద్విగుణఃప్రోక్తస్త్రీగుణఃపరిధిష్ఠ
తః ॥ ” ఇతి । యద్యపి ఇద్ధస్యద్వైగుణ్యముక్తం తథాపి ఇదమేవపరిమాణమ్ ।
ఇద్ధస్య సంఖ్యాపరిమాణస్తు దాశా పౌణమాసికమేవ । ఏకవింశతిరిద్ధ
దారుణీతి దశనాత్ । త్రయఃపరిధయః । ద్వైఃఆఘరసమిథౌ । పశ్చిదశ
ఇత్తాః । అనూయాజసమిధాసహఏకవింశతిః । నాత్ర గృహ్యకర్మస్వనూ
యాజసమిత్, అనూయాజాభావాత్తదనుక్తైశ్చ । తస్మాదనూయాజాభా

హ ఇత్థంసాదయేత్ । ఏవమేతానిపాత్రాణిదక్షిణోదఙ్గి
ద్వద్వానిన్యఙ్గి ప్రయుజ్య మానుషపాత్రాణితు “ య
త్సహసర్వాణిమానుషాణి ” ఇతిశ్రుతేః , దేవపాత్రోత్తర
తస్సహైవప్రయుజ్య । తృణం కాఠ్యంవా అస్తథాయ , న
నఖేన ద్వాదర్భౌ ప్రచ్ఛిద్య , అపఉపస్పృశ్య , మూలా
దారభ్య అగ్రాదద్భిరున్మృజ్య , సమావచ్ఛిన్నాఽగ్రాద
భౌ స్రాదేశమాత్రా పవిత్రేకృత్వా , అపరేణాగ్నిం ప్రోక్షణీపాత్ర
ంనిధాయ , తప్తిక సగ్రన్థిపవిత్రే నిధాయ , అప అనీయ , ఉత్తానయోః ప్రాగ్రగ్రయోః పాణ్యోరఙ్గు
ష్టోపకనిష్ఠికాభ్యాం సవ్యదక్షిణాభ్యాం పవిత్రాగ్రమూ
లే గృహీత్వా , ఉదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం ప్రోక్ష

వాదేకవింశత్యా నకార్యమితి వ్యాఖ్యానాచ్చ వింశతిసంఖ్యాకీర్త్యమేవ
ఆచారాత్ । “ ఇథ్థాబహిరుపసాదయతియక్త్యా ” ఇతిశ్రుతేః ఇక్లేన
సహ బహిర్సాదయేత్ .

(ఏవమేతాని పాత్రాణిదక్షిణోదఙ్గిద్వద్వానిన్యఙ్గి ప్రయు
జ్య మానుషపాత్రాణితు “ యత్సహసర్వాణిమానుషాణి ” ఇతిశ్రుతేః ,
దేవపాత్రోత్తరతస్సహైవప్రయుజ్య) ద్వద్వాని - నత్వైకైకశః । న్య
ఙ్గి - అఘోబిలాని , దక్షిణోదఙ్గి - ఉదగపవర్గాణీత్యర్థః । అన్యద్వి
వృతం స్పష్టంచ .

(తృణం కాఠ్యంవా అస్తథాయ , ననఖేనద్వాదర్భౌ ప్రచ్ఛిద్య , అ
పఉపస్పృశ్య , మూలాదారభ్య అగ్రాదద్భిరున్మృజ్య , సమావచ్ఛిన్నాఽ
గ్రాదభౌ స్రాదేశమాత్రా పవిత్రేకృత్వా , అపరేణాగ్నిం ప్రోక్షణీపా
త్రం నిధాయ , తప్తిక సగ్రన్థిపవిత్రే నిధాయ , అప అనీయ , ఉత్తానయోః
ప్రాగ్రగ్రయోః పాణ్యోరఙ్గుష్టోపకనిష్ఠికాభ్యాం సవ్యదక్షిణాభ్యాం ప
విత్రాగ్రమూలే గృహీత్వా , ఉదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం ప్రోక్షణీ

ణీ రపస్తూష్ణీం త్రిరుత్పాయ, పాత్రాణ్యతానానికృత్వా,
విస్రస్యేత్సం సంస్కృతాభి రద్భి స్సర్వాణి దేవమనుష్య పా
తాణి పవిత్రపాణిస్తూష్ణీం త్రిప్రోక్ష్య, అగ్నేః పశ్చాత్
పవిత్రాంతహి తే ప్రణీతిపాత్రై అప ఆనీయ, పూర్వవ
దుత్పాయ హస్తాభ్యాం ముఖనాసికా సమం పాత్రము
ద్విత్య, ఉత్తరేణాగ్నిం దధేఃషు పునస్తీర్ణేఃషు సాదయి
త్వా, దధైః ప్రచ్ఛాద్య, బ్రాహ్మణమగ్నేర్దక్షిణతో
దధేఃషు నిషాదయేత్ । నాత్ర వరణ త్పణ నిరసనాది

రపస్తూష్ణీం త్రిరుత్పాయ, పాత్రాణ్యతానాని కృత్వా, విస్రస్యే
త్సం సంస్కృతాభిరద్భిస్సర్వాణి దేవమనుష్యపాత్రాణి తూష్ణీం త్రి
ప్రోక్ష్య, అగ్నేః పశ్చాత్పవిత్రాంతహి తే ప్రణీతిపాత్రై అపఆనీయ,
పూర్వవదుత్పాయ, హస్తాభ్యాంముఖనాసికాసమంపాత్రముద్విత్య, ఉ
త్తరేణాగ్నిం దధేఃషు పునస్తీర్ణేషుసాదయిత్వా, దధైః ప్రచ్ఛాద్య,
బ్రాహ్మణమగ్నేర్దక్షిణతోదధేఃషు నిషాదయేత్ .) ఆయామతఃపరిమా
ణం ప్రోక్షణీసంస్తారః పాత్రాణిప్రోక్షతి “దశఃపూర్ణమాసపత్నాష్టిమ్”
ఇతిసూత్రమత్రభాష్యమ్ । సమావద్భిన్నాగ్రదర్భౌ ప్రాదేశమాత్రా
పవిత్రైకురుతే । త్పణం కాన్యం వాన్తర్ధాయ భినత్తి ననభన । తతో ౭ ప
ఉపస్పృశేత్ ॥ * ॥ “నైర్వతే రాక్షసేరౌద్రైపైతృకేవాపుషీరితే ।
ఛేదభేదే నిరసనే కృతఆత్మాభిమశన్ ॥ అమేధ్యకేశ లోమాది స్పృశే
చాప ఉపస్పృశేత్ ॥ ” ఇతివచనాత్ । తతస్తయోర్ములాదారభ్య
అగ్రాదద్భి ర్భాజ్జనమ్, తయోశ్చైయామతఃపరిమాణమ్, దర్భపూర్ణమాస
వదప ప్రోక్షణీసంస్తారౌదర్భపూర్ణమాసవత్ । తూష్ణీముదగ్రాభ్యాం
పవిత్రాభ్యామంతహి తాయామపఆనీయ, తాభ్యాం త్రిరుత్పాయ,
ఉత్తానాని పాత్రాణి కృత్వా, ఇద్దంచ విస్రస్య, తాభిస్సపవిత్రై
ణి పాణినాతూష్ణీం త్రిః ప్రోక్షతీతి వ్యాఖ్యాతమ్ .

(నాత్రవరణత్పణనిరసనాది కుర్యాత్ । బ్రాహ్మణమిత్యుక్తేః । అ

కుర్యాత్ । బ్రాహ్మణమిత్యుక్తేః । అథ పవీనమప్యాజ్యం
 హోమామార్థం శాలాగ్నో విలాప్య, అపరేణాగ్నిం పవి
 త్రాంత్రహితాయామాజ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరూప్య, అ
 గ్నిం పరిస్తృణాతీతి అత్యంత సంయోగేనాగ్నిమాత్ర పరిస్త
 రణవిధానాత్, పరిస్తరణాంతరాళస్యాగ్ని పూర్ణత్వాత్
 పరిస్తరణాద్భూషి రేవ ఉదీచో ౭ క్షారాన్నిరూహ్య, తే
 ష్వాజ్యపాత్రం నిక్షిప్య, జ్వలతా దభేణొల్కుకేనవా ఆ
 జ్యమవద్యోత్య, తం విసృజ్య, ద్వేదభాగై నఖాదన్యేన
 ప్రచ్ఛిద్య అపఉపస్పృశ్య, యుగపదాజ్యపాత్రై ప్రత్యస్య, అగ్నేరుల్కుక మాదాయ, దభాద్వయంవా ప్రజ్వాల్య,
 తేనాజ్యపాత్రం సమంతాత్ప గాది ప్రదక్షిణం తూర్ణీం
 త్రిరావత్య, తం పరిత్యజేత్ । నిరూధాగ్నేరవద్యోతన

౭ పవీనమప్యాజ్యం హోమామార్థం శాలాగ్నో విలాప్య, అపరేణాగ్నిం ప
 విత్రాంత్రహితాయామాజ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరూప్య, అగ్నిం పరిస్తృ
 ణాతీతి అత్యంత సంయోగేన అగ్నిమాత్ర పరిస్తరణ విధానాత్, పరిస్త
 రణాంతరాళస్యాగ్ని పూర్ణత్వాత్ పరిస్తరణాద్భూషి రేవోదీచో ౭ క్షారాన్
 నిరూహ్య, తేష్వాజ్యపాత్రం నిక్షిప్య, జ్వలతాదభేణొల్కుకేనవా
 ఆజ్యమవద్యోత్య, తం విసృజ్య, ద్వే దభాగై నఖాదన్యేన ప్రచ్ఛిద్య
 అపఉపస్పృశ్య, యుగపదాజ్యపాత్రై ప్రత్యస్య, అగ్నేరుల్కుకమాదా
 య, దభాద్వయంవా ప్రజ్వాల్య, తేనాజ్యపాత్రం సమంతః ప్రా
 గాది ప్రదక్షిణం తూర్ణీం త్రిరావత్య, తం పరిత్యజేత్ । నిరూధాగ్నేర
 వద్యోతనపర్యగ్ని కరణార్థాగ్నిగ్రహణే తస్మై నిరూధాగావేవ తన్ని
 ష్టిపేత్ । నబహిస్త్యజేత్ । నహి లొకికోనిరూధో ౭ గ్నిః తత్ప్రత్యూహ
 విధిబలాత్ । తదాజ్యపాత్ర ముదగుద్వాస్య, నిరూధానస్థారాన్తూలా
 గ్నో సంయోజ్య, ఆజ్యపాత్రం స్వస్య పురస్తాన్వస్య, పూర్వపమత్ప

పయఃగ్నికరణాధాన్యగ్రహణే తస్మిన్ నిరూధాగ్నా వే
 వ తం నిక్షిపేత్ । నబహిస్త్యజేత్ । నిహితాకిన్ నిరూధోఽ
 గ్నిః తత్పుర్యాహవిధిబలాత్ । తదాజ్యపాత్రముదగుద్వా
 స్య, నిరూధానక్తారాంత్రాలాగ్నౌ సంయోజ్య, ఆజ్యపా
 త్రం స్వస్య పురస్తాన్వస్య, పూర్వవచుత్సవనే ప్రా
 గారభ్య పవిత్రాభ్యాముతు-షణ్యపశ్చాన్నీత్వా, అ
 నుద్ధరన్ పునః పురస్తాత్సమాప్య, పునరప్యేవంద్విరుక్ష్వా
 య, పవిత్రగ్రన్థిం విస్త్రస్య, అప ఉపస్పృశ్య, యగపద
 గ్నౌ ప్రహృత్య, స్రువదవ్యోర్వికల్పాత్, యేన స్రువేణ
 దర్వావాజుహూతి తదగ్నప్రతితప్య, దర్భైస్సంమృ
 జ్య, పునఃప్రతితప్య, పోక్ష్య, నిధాయ, దర్భానద్భిస్సం
 స్పృశ్య, అగ్నౌ ప్రహృత్య, పరిధీనాదాయ పరిస్తరణౌప
 రి ధ్ధవిష్ణుముదగగ్రం మధ్యమగ్నేఃపశ్చాన్నీధాయ, తతోఽ
 ణిష్ఠం దీర్ఘం పాగగ్రమగ్నేర్దక్షిణతో నిధాయ, తతోఽపి హ్ర
 సిష్ఠం కృశం పాగగ్రమగ్నేరుత్తరతో నిధాయ, పరిధీనన్యో
 న్యసంస్పృష్టాన్ కృత్వా, మధ్యమం పరిధిం దక్షిణహస్తే
 నో పస్పృశ్య, అగ్నేర్దక్షిణపూర్వోత్తరపూర్వదేశయోః

వనే పాగారభ్య పవిత్రాభ్యాముతు-షణ్యపశ్చాన్నీత్వా, అనుద్ధరన్
 పునఃపురస్తాత్సమాప్య, పునరప్యేవంద్విరుక్ష్వా య, పవిత్రగ్రన్థిం విస్త్ర
 స్య, అప ఉపస్పృశ్య, యగపదగ్నౌ ప్రహృత్య, స్రువదరోర్వికల్పాత్
 యేన స్రువేణ దర్వావాజుహూతి తదగ్నప్రతితప్య, దర్భైస్సంమృజ్య,
 పునఃప్రతితప్య, పోక్ష్య, నిధాయ, దర్భానద్భిస్సంస్పృశ్య, అగ్నౌ ప
 హృత్య, పరిధీనాదాయ పరిస్తరణౌపరి ధ్ధవిష్ణుముదగగ్రం మధ్యమగ్నేః
 పశ్చాన్నీధాయ, తతోఽణిష్ఠం దీర్ఘం పాగగ్రమగ్నేర్దక్షిణతో నిధాయ, త
 తోఽపి హ్రసిష్ఠం కృశం పాగగ్రమగ్నేరుత్తరతో నిధాయ, పరిధీనన్యోన్యసం
 స్పృష్టాన్ కృత్వా, మధ్యమం పరిధిం దక్షిణహస్తే నో పస్పృశ్య, అగ్నేర్ద

ఆఘారసమిధౌ ఊర్ధ్వే క్రమాన్నిధాయ , పరిస్తరణోపరి పరిధ్యంతః పరిషిష్ఠేత్ । నాత్ర అనూయాజసమితాగ్రాఽయ , తదనుక్తేరనూయాజాభావాచ్చ । సవ్యేన హస్తేన పాత్రం స్పృశేత్ దక్షిణేన పాణినా అదితే ౭ నుమన్యస్వేతి పాగ్ర పవర్గముగ్నేర్దక్షిణతః పరిషిచ్య , పశ్చిమే అనుమతే ౭ నుమన్యస్వేతి ఉదగపవర్గం పరిషిచ్య , ఉత్తరతోగ్నేస్సరస్వతే ౭ నుమన్యస్వేతి ప్రాగపవర్గం పరిషిచ్య , దేవసవితఃప్రసువేతి పాగ్రారభ్య ప్రదక్షిణం సమంతతోగ్నిం పరిషిష్ఠేత్ । పరిషేచనపోక్షణాదావగ్నౌ జలబిన్దునిపాతనే “ పునస్తాదిత్యా ” ఇత్యగ్నిముపసమిధ్య “ భూర్భువస్సువస్సాన్వహ ” ఇతిసర్వప్రాయశ్చిత్తం జుహుయాత్ । అథ ఆజ్యా

క్షిణ పూర్వోత్తరపూర్వ దేశయోః ఆఘారసమిధౌ ఊర్ధ్వే క్రమాన్నిధాయ , పరిస్తరణోపరి పరిధ్యంతః పరిషిష్ఠేత్ । నాత్ర అనూయాజసమితాగ్రాఽయ , తదనుక్తేరనూయాజాభావాచ్చ । సవ్యేన హస్తేన పాత్రం స్పృశేత్ దక్షిణేన పాణినా అదితే ౭ నుమన్యస్వేతి పాగ్ర పవర్గముగ్నేర్దక్షిణతః పరిషిచ్య , పశ్చిమే అనుమతే ౭ నుమన్యస్వేతి ఉదగపవర్గం పరిషిచ్య , ఉత్తరతోగ్నేస్సరస్వతే నుమన్యస్వేతి పాగ్ర పవర్గం పరిషిచ్య , దేవసవితఃప్రసువేతి పాగ్రారభ్య ప్రదక్షిణం సమంతతోగ్నిం పరిషిష్ఠేత్ । పరిషేచనపోక్షణాదావగ్నౌ జలబిన్దునిపాతనే “ పునస్తాదిత్యా ” ఇత్యగ్నిముపసమిధ్య “ భూర్భువస్సువస్సాన్వహ ” ఇతి సర్వప్రాయశ్చిత్తం జుహుయాత్ ।) నాత్రేతి పాగ్రేవ వ్యాఖ్యాతమ్ । దక్షిణతః పాగ్రీనమితి నియమవిధానాత్ । అన్యదిష్టుభిర్వేదదయోగాత్ । పాగ్నుభిషవ-హూమంకుర్యాత్ । “ యదిహవిః పోక్షన్నగ్నిమభిపోక్షేత్తేన యజ్ఞేన యజేత । పునస్తాదిత్యా ” ఇత్యగ్నిముపసమిధ్యాత్ । ఏవం సర్వేష్వగ్నృపహుతేషివత్సక్తమ్ । భూర్భువస్సాన్వహేతి సర్వప్రాయశ్చిత్తమ్ । “ తదిదంసర్వప్రాయశ్చిత్తం సర్వత్రక్రియతే ” ఇతి ఆత్మరథ్యః .

భ్యక్తమిత్థం దక్షిణహస్తేనాదాయ యుగపర్యుత్థిమగ్నా
వాధాయ దర్వాః ఆభ్యంగ్యహీత్వా ఉత్తరం పరిధిసన్నిహిత
భ్య ఆగ్నేయాంతమగ్నా జ్యోతిష్కత్యా ఆఘరమాఘర్య,
దక్షిణం పరిధిసన్నిహితభ్య, ఆసీన విశానాంతమాఘరయే
త్ । దీఘధారయా ఆజ్యేన హిమమతిహరః । అథ
గ్నయే స్వాహేత్యుత్తరాధాపూర్వాధే, సామాయ స్వా
హేతి దక్షిణార్ధపూర్వాధే, క్రమాదేవ తావాజ్యభాగా
భ్యా హిమామా జుహుయాత్ । చరుకర్మసు ఉపాకరణప్ర

(అథ ఆజ్యాభ్యక్తమిత్థం దక్షిణహస్తేనాదాయ యుగపర్యుత్థిమగ్నావా
ధాయ, దర్వాః ఆభ్యంగ్యహీత్వా, ఉత్తరం పరిధిసన్నిహితభ్య ఆగ్నే
యాంతమగ్నా జ్యోతిష్కత్యా ఆఘరమాఘర్య, దక్షిణం పరిధిసన్నిహిత
భ్య, ఆసీన విశానాంతమాఘరయేత్ । దీఘధారయా ఆజ్యేన హిమ
మతిహరః ।) “ ఇత్థమాదాయ ఆఘరావాఘరయతి ” ఇతి సూత్రమ
త్రాసునధేయమ్ । ఏతత్సూత్రవ్యాఖ్యానార్థం సంగ్రహే ఆజ్యాభ్య
క్తమిత్థం ఉత్తరం పరిధిసన్నిహితవహృత్య, దక్షిణం ప్రాశ్చిమృజుంసంత
తం జ్యోతిష్కత్యా ఆఘరమాఘరయేత్ సర్వాణీక్షకాస్తాని సంస్పృశే
యతి । దక్షిణం పరిధిసన్నిహితవహృత్య, పాశ్చిమృజుంసంత
ది ద్రష్టవ్యమ్ । ఆసీనఇతి, “ ఆసీనోన్యమాఘరమాఘరయతి తిస్యన్న
న్యమ్ ” ఇతిశ్రుతినాత్ర ప్రవతేతే, దర్వాహిమమత్వాత్ । “ ఆసీ
నోదవీహిమామా జుహుయాత్ ” ఇతిబాధరివచనాత్ ।

(అథ అగ్నయే స్వాహే త్యుత్తరాధాపూర్వాధే, సామాయ
స్వాహే ఇతి దక్షిణార్ధపూర్వాధే, క్రమాదేతావాజ్యభాగాభ్యా హిమా
మా జుహుయాత్) అగ్నయేస్వాహే ఇతిపాగ్నిదీప్యం సామాయస్వా
హేతి దక్షిణపూర్వస్యాం జుహుయాత్, ఇతివ్యాఖ్యాతమ్ ।

అయమాజ్యభాగాభ్యా హిమమో వివాహిమాపనయనాదిషు స
ప్తస్వేవ । అన్యేషు విశేషమాహ (చరుకర్మసు ఉపాకరణప్ర

తేషుచ ఆఘారసమ్మేదే అగ్నిముధ్యే అగ్నయే సాస్వహేతి ముఖాహుతించ జుహుయాత్ । నముఖం పుంసవనాగార ప్రవేశయోః । ఏతేషు పశ్యన్తు పరిధయోవివాహాదిషు సప్తసు శమ్యాః । యధోపదేశం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా “ జయాభ్యాతానాం రాష్ట్రభృతఃప్రాజాపత్యాం వ్యాహృతీర్విహృతాశ్చవిష్టకృతీమ్ ” ఇతిజుహుయాత్ । చరుకమును దర్వావ్యజ్ఞేన నిధానక్రమాత్ పరిధ్యజ్ఞానంకృత్యా లేపకార్యం కుర్యాత్ । పాత్రసాదనార్థదర్శన

ఆఘారసమ్మేదే అగ్నిముధ్యే, అగ్నయే సాస్వహేతి ముఖాహుతించ జుహుయాత్ । నముఖం పుంసవనాగారప్రవేశయోః । ఏతేషు పశ్యన్తు పరిధయో వివాహాదిషు సప్తసు శమ్యాః) “ అగ్నయే సాస్వహేత్యగ్నిముఖం జుహుయాత్ ” ఇతి బోధాయనః । “ అగ్నిం స్విష్టకృతం చాస్తరేణ ” ఇతి సూత్రం ముఖాహుతివిధి పరం వ్యాఖ్యాతమ్ । కించ — శమ్యాః పరిధ్యర్థం ఇతి పరిధిస్థానే వివాహాదిషు సప్తస్వేవ శమ్యావిధానాత్ । అన్యత్ర పరిధయ ఏవ పుంసవన గృహప్రవేశ సత్తచతుష్టయానామ్, వివాహాదిష్వపరిగణనాన్నశమ్యాః । పుంసవన గృహప్రవేశయోః నముఖం పరిధిప్రహరణం కుర్యాదితి వ్యాఖ్యానాత్ । పుంసవన గృహప్రవేశయోః నముఖమితి వివేకః

(యధోపదేశం ప్రధానాహుతీహుత్యా, “ జయాభ్యాతానాం రాష్ట్రభృతఃప్రాజాపత్యాం వ్యాహృతీర్విహృతాశ్చవిష్టకృతీమ్ ” ఇతి జుహుయాత్ ।) “ యధోపదేశం ప్రధానాహుతీః ” ఇతి సూత్రము త్ర భావ్యమ్ । యేనయేన మస్త్రీహవిరాదివిధినా వివాహాదిషు ప్రధానాహుతయడపదిష్టాః, తేన తేన విధానేన తాః హుత్వా, జయాది జుహుయాదితి వ్యాఖ్యాతమ్ .

(చరుకమును దర్వావ్యజ్ఞేన నిధానక్రమాత్పరిధ్యజ్ఞానంకృత్యా లేపకార్యం కుర్యాత్ । పాత్రసాదనార్థదర్శనాదాయ దర్వావ్యమగ్రం